

راهکارهای اقتصادی جبران خسارات ناشی از سیلاب از منظر فقه

ریحانه سادات حسینی زحمتکش^۱
مجید وزیری^{۲*}

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۴/۱۰ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۰۹/۰۳

چکیده

مخاطرات طبیعی تأثیر نا مطلوبی بر زندگی، اموال و فعالیت‌های انسانی دارد. انواع این مخاطرات شامل رویدادهایی چون زلزله، آتشفشان، خشکسالی، سیلاب و غیره است. با توجه به تأثیر کاربردی قواعد فقهی در نظام حقوقی ایران و در رويه جاری نظام قضایی می‌توان به کارایی این اصول و قواعد فقهی در جهت پیشگیری از خسارات حوادث طبیعی به جرم انگاری و وضع قوانین بازدارنده در این حوزه اشاره کرد که علاوه بر کمک به دستگاه قانونگذاری می‌تواند ضمن رفع بسیاری از مشکلات موجود در دادگاه‌ها از حجم پرونده‌های انباشته کاسته و خدمات حقوقی قابل توجهی را به جامعه ارائه نماید. از جمله اهداف این پژوهش نیز می‌توان به کاربرد نتایج این تحقیق به برنامه ریزی قوانین لازم برای پیشگیری مخاطرات در سازمان‌های مدیریتی کشور که در کاهش آثار تخریب کننده ناشی از مخاطرات طبیعی از جمله سیلاب نقش مثر ثمری ایفا می‌کند اشاره خواهد شد. نوشتار حاضر به شیوه توصیفی - تحلیلی است که به توصیف، بیان مبانی و تحلیل فقهی مدیریت بحران‌های طبیعی و خسارات می‌پردازد. همچنین روش گردآوری اطلاعات براساس روش اسنادی که با مراجعه به منابع، مقالات، سایت‌های معتبر و کتب نگارش شده این زمینه به تحلیل و بررسی اطلاعات می‌پردازد. همچنین در این نوشتار به این نتیجه نائل گشتیم که با توجه به دیدگاه ما که اقتصاد کلی است آسیب‌های پیشگیری شده از سیل مبتنی بر ویژگی‌های توسعه فرضی و نتایج مدل سازی معمولاً بر مبنای فقهی اجرا نمی‌شود تخمین زدن مزایای غیر بازاری مانند زیبایی و فضای باز، همراه با ارزش‌های تفریحی و مزایای دیگر که ممکن است برای ساکنین ایجاد شود، یکی از چالش‌های جدی این در ارزیابی اقتصادی زیست محیطی می‌باشد.

واژگان کلیدی: راهکارهای اقتصادی، مخاطرات طبیعی، جبران خسارت، فقه.

مقدمه

^۱ دانشجوی دکتری گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. r.s.hosseini92@gmail.com
^۲ استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران. (استاد راهنما و نویسنده مسئول): Dr.majid.vaziri@gmail.com

رخداد‌های مختلف شدید سیل در طول سال‌های اخیر باعث شده است توجه محققان به آسیب‌های ایجاد شده در اثر بلایای طبیعی جلب شود. به صورت جهانی، سیل نه تنها پر هزینه ترین بلای طبیعی است، بلکه بیشترین تعداد از افراد را تحت تاثیر خودش قرار داده است (اسماعیل زاده، ۱۳۹۳: ۵۰-۵۶). در ایالات متحده در قرن بیستم، از میان تمام بلایای طبیعی مختلف، رخداد‌های سیل بیشترین تعداد مرگ و آسیب به اموال مردم را ایجاد کرده است (امیدی فرد و همکاران، ۱۳۹۳: ۷۶-۹۱). همچنین هزینه‌های اقتصادی سیل نیز در طول دهه‌های اخیر افزایش داشته است که این موضوع در اصل به دلیل این بوده که افراد و اموال بیشتری در مناطق پر خطر قرار گرفته‌اند (احمدی، ۱۳۹۳: ۲۵-۳۱). به علاوه، بسیاری از مدل‌های جوی پیش بینی می‌کند که به دلیل گرم شدن جو زمین، ما بارش‌های بیشتری را شاهد خواهیم بود که این موضوع باعث می‌شود خطر سیل در نواحی خاص افزایش پیدا کند. (همان)

در جوامع مختلف دیده شده است که حذف کردن سازه‌های مختلف از نواحی آسیب پذیر نسبت به سیل، یکی از استراتژی‌های کاهش آسیب نسبت به سیل می‌باشد. مخاطرات طبیعی تأثیر نامطلوبی بر زندگی، اموال و فعالیت‌های انسانی دارد و منجر به بلا می‌شوند. انواع این مخاطرات و بلاها شامل رویدادهایی چون زلزله، آتشفشان، خشکسالی، توفان، سیلاب، آلودگی هوا و غیره است. و نگاهی به تاریخ زندگی انسان در روی کره زمین نشان میدهد که بشر همواره در معرض انواع مخاطرات طبیعی بوده است؛ بخشی از این بحران‌ها که به ویژگیهای زمین شناسی و تکتونیکی مناطق همچون زلزله‌های آتشفشان‌ها و غیره مربوط می‌شود. تحت عنوان بلایای زمین شناسی خوانده می‌شود. بخشی دیگر از مخاطرات طبیعی که ناشی از تغییرات و نوسان‌های اقلیمی مانند وقوع خشکسالی، رخداد سیل، طوفان‌های حاره‌ای، رعد و برق، گرد و غبار، یخبندان و سرمازدگی، آلودگی هوا و غیره است به عنوان بلایای اکولوژیکی نامیده می‌شوند. سرزمین ایران هم در معرض مخاطرات طبیعی به ویژه زلزله قرار دارد و هم به علت واقع شدن کشور در روی کمربند خشک جهانی موجب شده است که رخداد بلایای اکولوژیکی در آن بسیار در خور توجه باشد. در برخی سال‌ها، در اثر مازاد آبی رودخانه‌ها و بارش‌های رگباری و تند سیلاب رخ داده و در بعضی سال‌ها، رخداد خشکسالی، یخبندان و سرمازدگی باغات و توفان‌های گرد و خاک موجب آسیب‌های فراوان بر محیط‌های اکولوژیک می‌شود.

نگرانی‌های زیادی در رابطه با مزایا و هزینه‌های حفاظت از دشت‌های سیلابی وجود دارد که باعث می‌شود سرمایه گذاری‌های زیادی در این زمینه انجام نشود. همچنین یک هزینه فرصت برای جلوگیری از توسعه در این زمینه‌ها وجود دارد که ممکن است هزینه زیادی هم باشد زیرا

بسیاری از این نواحی، محل هایی هستند که برای زندگی مطلوب می باشند. مزیت دقیق از نظر میزان آسیب پیشگیری شده کلی، بدون در نظر داشتن تمام مزایای غیر بازاری دیگر، به سختی اندازه گیری می شوند. این موضوع اهمیت بسیار زیادی دارد که آیا به صورت خالص سرمایه گذاری های انجام شده در این زمینه می تواند برای جامعه مفید باشد یا خیر - یعنی از نظر آب شناسی و هیدرولیک جریان های آبی و رودخانه ها، مکان نگاری ها، ارزش زمین و کاربردهای آن، ترجیح های ساکنین و عوامل دیگر.

آسیب های پیشگیری شده از سیل و هزینه فرصت هیچ وقت به صورت یکنواخت در این زمین ها توزیع نشده اند. نتایج ما نشان می دهد در حالی که کلیت ترازهای تحلیل شده دارای میانگین آسیب متوسط در طول سال هستند، اما چند تراز در این زمین ها وجود دارد که آسیب های بسیار زیادی ممکن است برای آن ها ایجاد شود. از این رو هزینه این استراتژی کاهش سیل می تواند با هدفگیری دقیق تر این ترازها برای حفاظت، کاهش پیدا کند. (ویلسون، ۲۰۰۸: ۱۳-۲۲)

اما کاهش خطر و آسیب های سیر، تنها هدف حفاظت از این زمین ها در راستای رودخانه ها فقط نمی باشد. یکی دیگر از مزایای مهمی که این روش ایجاد می کند با افزایش علایق نسبت به حفاظت از دشت های سیلابی، ما باید بازگشت سرمایه احتمالی را هم ارزیابی کنیم. دولت های محلی نیازمند تحلیل های اقتصادی با مقیاس مکانی مناسب هستند تا بتوانند این هزینه ها را توجیه کنند و تحلیل ما می تواند یک راهنما برای نحوه تخمین هزینه و مزایا باشد. در این نوشتار ما سعی داریم به این سوالات پاسخ دهیم:

بهترین راهکار اقتصادی جهت مدیریت بحران خسارات ناشی از مخاطرات طبیعی چه هستند؟ و راهکارهایی که به کاهش هزینه های مدیریت بحران می انجامند چه هستند؟ که برای پاسخ به این سوالات فرضیه های ما اینگونه هستند:

به نظر می رسد که مدیریت بحران در مرحله بعداز وقوع سیلاب هزینه های زیادی را به بار می آورد به همین جهت حفاظت از زمین ها نیازمند هزینه از نظر فرصت های از دست رفته برای آن زمین می باشد و این هزینه ها ممکن است تا حدی بر اساس آسیب های پیشگیری شده از سیل، کاهش پیدا کنند. علاوه بر این، هدفگیری دقیق مکانی یکی از مهم ترین موضوعات برای بهبود تاثیر هزینه می باشد و این موضوع در شرایط مختلف دیگر نیز ارزیابی شده است.

به نظر می رسد مزایای شناخت ابعاد مدیریت بحران و عوامل وقوع حوادث طبیعی میتوانند کمک کننده باشند میتوان با شناخت مزایای زمین های محافظت شده مانند فرصت های تفریحی و زیبایی، ما باید ارزیابی های دقیق تری را نسبت به این فرصت ها داشته باشیم و اصلا نباید از آن ها

غافل شویم. این یافته دوم نشان دهنده اهمیت مزایای مختلف به دست آمده از زمین‌های طبیعی حفاظت شده می‌باشد و نشان می‌دهد که ما باید در زمان توسعه استراتژی‌های حفاظتی، تمام این موضوعات را در نظر داشته باشیم همچنین این پژوهش با ارائه تعریف از حوادث غیر مترقبه، ضمن بیان عوامل و اسباب وقوع حوادث طبیعی و بررسی آن در مدیریت بحران و مراحل مختلف آن علاوه بر تطبیق با مبانی فقهی شیعه به ذکر فوائد مادی و معنوی این سوانح از منظر فقه می‌پردازد. جنبه جدید بودن و نوآوری این تحقیق به این دلیل است که تا کنون کتب و مقالات نوشته شده اغلب در دیگر رشته‌ها از قبیل کشاورزی و یا علوم محیط زیستی بوده‌اند که به تاکید بر بحث پیشگیری، کاهش خسارت مخاطرات و راهکار برای جلوگیری از خرابی در زمان وقوع مخاطرات با بحث‌های فنی این چینی مانند نصب دستگاه‌ها یا ساخت سدها پرداخته‌اند. بلکه ما در این نوشتار به مساله راهکارهای اقتصادی جبران خسارت مخاطرات از جمله سیلاب از منظر فقه همچنین پرداختن به مساله پیشگیری و شناخت ابعاد مدیریت بحران و عوامل وقوع حوادث طبیعی میتوان تا حد زیادی از هزینه‌هایی تحمیل شده بابت مخاطرات طبیعی پیشگیری کرد.

به‌عنوان پیشینه می‌توان به کتب یا مقالات و همچنین پایان‌نامه‌هایی که در مورد راهکارهایی جهت جبران مخاطرات طبیعی ذکر کنیم اکثریت در رشته‌های دیگر از قبیل کشاورزی، محیط زیست هستند کتب: به طور مثال کتابی با عنوان استراتژی‌های مدیریت و اداره ریسک سیل که کتابی حاوی مجموعه مقالاتی با ویراستاری تام رادگور و دریس هگر که در سال ۲۰۱۸ میلادی به نشر اسپینگر آمریکا چاپ شده است که نشان می‌دهد چرا جنبه‌های مرتبط با سازماندهی کلان در سطح حکمرانی برای برای اجرای رویکردهای مدیریت گسترده و یکپارچه سیل ضرورت دارد. همچنین کتاب مدیریت بحران مخاطرات طبیعی از دکتر زهرا حجازی زاده و دکتر اسماعیل نجفی و حسن حسینی امینی نشر آذرکلک سال ۱۳۹۵ به مفهوم بحران می‌پردازد و دربرگیرنده عملیات و اقدامات پیوسته و پویا برای جستجوی ابزاری است که بتوان از بحران جلوگیری کند و یا برای امداد رسانی اقدام کند همچنین کتاب حقایقی درباره مخاطرات طبیعی از نویسندگان جان وی، پریتانو، پیترسون و ترجمه علیمحمد خورشید دوست و فاطمه نادری و محمد دارابی از نشر دانشگاه تبریز سال ۱۳۹۳ به موضوع توضیح بلایای طبیعی و بلاهای زیست محیطی و بهداشت زیست محیطی به زبان ساده می‌پردازد. مقالات: مقالات نیز به عنوان نمونه عدالت زیست محیطی در مکتب ترتیبیت توحیدی از محمد احمدی سال ۱۳۹۳ در فصلنامه صدرا همچنین مقاله سیل و راهکارهای مقابله با سیل در ایلام از معصومه میرانی و عباس میرزاد در ششمین کنفرانس ملی مدیریت منابع آب

ایران سال ۱۳۹۵ که در مورد شناخت تاثیرات اقتصادی و اجتماعی، زیست محیطی سیل در ایلام است که با شناخت این تاثیرات جهت تدوین برنامه دقیق توسط دولت ارائه راهکار موثر می‌باشد.

۱- مخاطره

وقوع مخاطره دارایی خانوار را به طور جدی در معرض خطر قرار می‌دهد. و با کاهش درآمد و پس انداز، سبب کاهش سطح رفاه آنان می‌شود. پس از وقوع مخاطره، بار مالی سنگینی به منظور کمک رسانی به آسیب دیدگان و بازسازی اماکن تخریب شده بر دوش دولت گذاشته می‌شود. اما با برنامه‌ریزی صحیح و اجرای اقداماتی پیش از وقوع با هدف کاهش خطر مخاطرات طبیعی می‌توان هزینه‌های تحمیل شده را به شدت کاهش داد و بحران را مدیریت کرد. کشورهای توسعه یافته نیز از رویکرد پیشگیری به عنوان راهکار ی برای کاهش خسارات استفاده می‌کند. متأسفانه موضوع سیل و مدیریت و کاهش خسارات آن در کشور مورد توجه جدی قرار نگرفته و فقط زمانی که سیلاب مخربی جاری می‌شود و فاجعه‌ای بوجود می‌آید، توجه مسئولین و متخصصین به آن جلب می‌گردد. اگر چه بررسی طرح‌های مهار سیلاب که به صورت محدود و پراکنده در سطح کشور مطالعه و اجرا شده‌اند، نشان می‌دهد یک راه حل مشخص و مطمئن برای کلیه مناطق سیل‌گیر وجود ندارد اما بدیهی است پدیده‌ی سیل علیرغم همه‌ی پیچیدگی‌هایش قابل بررسی و مطالعه بوده و می‌توان در جهت مهار و کاهش و جبران خسارات آن و گاهی حتی بهره‌برداری اقتصادی از سیل راه‌حل‌های مناسبی جستجو کرد.

۱-۱ بحران

هرگونه تغییر ناگهانی در اثر رخ دادن حوادث غیرمترقبه که باعث اختلال در شرایط عادی جامعه شود و نیاز به اقدام ضروری داشته باشد، بحران تلقی می‌شود بحران‌ها از لحاظ وقوع، به طبیعی و انسان ساخت و از نظر وسعت تأثیر و شدت به محلی، استانی، ملی و فراملی تقسیم می‌شوند (پور محمد، ۷۲-۵۳، ۱۳۸۳)

از آنجا که بحران‌های طبیعی (بلایا) در مقایسه با بحران‌های انسان ساخت خسارات و تلفات گسترده‌تری را به بار می‌آورند و کمتر قابل پیش‌بینی از آمادگی مردم و اجتماعات محلی به منظور مواجهه با چنین حوادثی اهمیت بیشتری می‌یابد.

۲-۱ مدیریت بحران

دانشی کاربردی است که طی آن با مشاهدهی نظام‌مند بحران‌ها و تجزیه و تحلیل آن‌ها، می‌توان پیشگیری‌های لازم را انجام داد و در صورت بروز بحران در خصوص کاهش اثرات، امداد رسانی سریع و بهبود و بازسازی اوضاع اقدام کرد. (ناطق‌الهی، ۱۳۸۷: ش ۳)

۳-۱ اقسام مدیریت بحران

یکی از معروف‌ترین تقسیم‌بندی‌های مراحل مدیریت بحران چرخه مدیریت بحران است که به چهار مرحله‌ی کلی تقسیم شده است: ۱- مرحله‌ی پیشگیری و کاهش آثار، ۲- مرحله‌ی آمادگی، ۳- پاسخ و واکنش در برابر بحران، ۴- بازگشت به وضعیت پیش از سانحه، در این راستا، برنامه‌ریزی به عنوان اساس و پایه‌ی مدیریت بحران مطرح بوده و در چرخه‌ی مدیریت بحران به عنوان فرآیند اصلی محسوب می‌شود. با برنامه‌ی مناسب می‌توان به اهداف سازمانی و زمینه‌های اجرایی مدنظر در فرآیند مدیریت بحران، با بهره‌گیری از حداکثر توان و اتلاف حداقل منابع دسترسی پیدا کرد. برنامه‌ریزی شهری کلید موفقیت طرح مدیریت بحران می‌باشد. برای موفقیت یک برنامه‌ی جامع شهر و آمادگی نیاز به داده‌های مختلف و دقیق از وضعیت شهر می‌باشد. با استفاده از این داده‌ها می‌توان آسیب‌پذیری نواحی مختلف شهری را مشخص کرده و برنامه‌ریزی جهت کاهش آسیب‌پذیری این نواحی را انجام داد. بنابراین، عدم هماهنگی سازمان‌های مرتبط با بحران از سوی مقامات استانی در کنار مشکلاتی نظیر شرایط و وضعیت کمی و کیفی فضای کالبدی شهر، میزان آسیب‌پذیری شهر را در برابر بلایای طبیعی زیاد کرده است. با توجه به وسعت، جمعیت و اهمیت اقتصادی، سیاسی و اجتماعی شهر کشورمان و همچنین خطرات بالقوه و بالفعل که متوجه آن است، در مقایسه با امکانات و تجهیزات مطابق استانداردهای جهانی و ویژگی‌های آستانه جمعیتی و دامنه‌ی انواع خطر کمبود مشخص امکانات سازمان‌های مرتبط با بحران و محدودیت‌های تجهیزاتی آن کاملاً ملموس و مشهود است. (همان)

۲- اصل عدالت

عدالت در لغت به معنای مساوات و برابری و تقسیم نمودن به طور مساوی است (راغب اصفهانی، ۱۳۹۲: ۳۲۵) ثروت‌های طبیعی جهان، ملک حقیقی خداوند است و خداوند ضمن اعطای مالکیت اعتباری به انسان در استفاده از این امانت الهی، به او اجازه داده است این ثروت‌ها را مطابق مقررات و منافع عمومی جامعه به خود اختصاص دهد. (علامه طباطبایی، ۱۳۸۱: ج ۱۹) خداوند هر آنچه در زمین است را برای همه‌ی انسان‌ها خلق کرده است نه افرادی خاص و یا نسل موجود؛ «خلق

لکم ما فی الأرض جمیعا». (بقره، ۲۹) البته هر چند خداوند در آفرینش هستی و ساماندهی اجزای آن، طبیعت را پاسخ‌گوی همه‌ی نیازهای بشر خلق کرده است، اما مسلماً طبیعت قادر به جوابگویی در مقابل حرص و ولع انسان‌ها در استفاده از منابع طبیعی نیست. چرا که این منابع دارای قدر و اندازه می‌معینی است (رعد، ۸) و با بهره‌وری نادرست انسان کاهش یافته و نظام طبیعت دچار اختلال می‌شود. بنابراین برای حفظ و تداوم نظام اجتماعی بشر در زمین، یکی از ضروریات، تنظیم روابط انسان با محیط پیرامون از طریق وضع قوانین اعتباری است. در حقوق اسلامی، اصل عدالت از اصول اساسی در امور اجتماعی بویژه در تربیت زیست محیطی جامعه، به شمار می‌رود، به طوری که هیچ فرد یا گروهی مجاز نیست منابع طبیعی را به طریقی مورد بهره‌کشی قرار دهد که موجب زیان به دیگران شود یا دیگران را از حق بهره‌وری محروم کند. بر این اساس ضروری است که در برخورد با طبیعت و منابع آن، همواره در اصل بسیار مهم مورد توجه قرار گرفته و رعایت شود: یکی «عدالت درون نسل‌ها» و دیگری عدالت بین نسل‌ها». یعنی بایستی روابط جدیدی بین انسان و طبیعت شکل گیرد که پایه آن بهره‌برداری منصفانه و توزیع عادلانه‌ی منابع است بدین معنا که انصاف و اعتدال در بهره‌وری بین افراد نسل حاضر و نیز میان آن‌ها و نسل‌های آتی رعایت شود. (احمدی، ۱۳۹۳) در مورد عدالت درون نسلی، اگر ساختار نظام اجتماعی در بهره‌مندی از منابع طبیعی بر اساس اصل عدالت شکل بگیرد و قدرت، امکانات و محدودیت‌ها درست و عادلانه توزیع شود علاوه بر اینکه همه افراد یک نسل می‌توانند جهت رفع نیازهای اساسی خود از منابع طبیعی استفاده کنند، از تخریب محیط زیست که زمینه‌ساز وقوع حوادث طبیعی ناگوار است نیز جلوگیری می‌شود. به عنوان مثال اگر امکانات و فرآورده‌های سوختی بطور عادلانه و یکسان در اختیار ساکنان تمامی مناطق کشور قرار گیرد، قطعاً دیگر شاهد نابودی جنگل و بیابان‌زایی برای رفع نیازهای حیاتی روستاییان و در نتیجه وقوع حوادث طبیعی مانند سیلاب، خشکسالی، ریزگرد و... و نیز خسارات ناگوار تابعه نخواهیم بود. با طرح مسئله‌ی توسعه‌ی پایدار در دهه‌های اخیر و تأکید فراوان بر حفظ محیط زیست، به اصل عدالت بین نسلی توجه بیشتری شده است؛ چرا که با توجه به محدودیت منابع طبیعی، نه تنها انسان‌های نسل حاضر، بلکه نسل‌های آینده نیز باید از این موهبت الهی بهره‌مند گردند. علاوه بر آن آلودگی‌ها و ضایعات ناشی از بهره‌برداری بی‌رویه که ممکن است نسل‌های بعدی را در معرض خطر قرار داده و کیفیت محیط زیست سالم و فرصت‌های انتفاع را از، آن‌ها سلب کند نیز، باید در نسل‌های کنونی مدیریت شده و از آسیب‌های آتی جلوگیری شود تا از افراط در بهره‌برداری نسل حاضر از منابع طبیعی که علاوه بر به خطر انداختن حیات موجودات و ظلمی آشکار به نسل‌های کنونی و آینده و نیز از عوامل وقوع حوادث مرگبار طبیعی

است پیشگیری شود. به موجب اصل ۴۴ قانون اساسی، انفال و ثروت‌های عمومی در اختیار حکومت اسلامی است تا طبق مصالح عامه نسبت به آن‌ها عمل نماید. حکومت اسلامی می‌بایست بطور عادلانه از طریق قانونگذاری، شرایط و محدودیت‌های بهره‌برداری از منابع ملی را تعیین نموده و بر آن نظارت دقیق داشته باشد تا زمینه رفاه عمومی بطور یکسان برای همه مردم فراهم گردد. یکی از مولفه‌های رفاه عمومی، داشتن محیط زیست سالم و پاکیزه است و ضروری است تا با هر فعالیتی که به گونه‌ای، رفاه عمومی را مختل می‌سازد، برخورد شود. اصل ۶۸ قانون اساسی نیز بر این مسأله تأکید می‌کند و هر سیاست یا فعالیتی که انجام یا ترک آن به مختل شدن نظم جامعه منجر می‌شود را ممنوع می‌داند. برای مثال هر گاه بر اثر بهره‌برداری بی‌رویه، منابع طبیعی از بین برود یا آسیب جدی ببیند و در نتیجه، نظام بهره‌برداری از آن مختل شود، این آزادی مشروع جهت بهره‌برداری، برای حفظ تداوم و سلامت حیات و حفظ حقوق نسل‌های آینده محدود می‌شود. در بند ۹ از اصل سوم قانون اساسی نیز که در آن، وظایف دولت تبیین شده است، مطابق اصل عدالت، وظیفه‌ای اساسی برای دولت در نظر گرفته شده است که عبارت است از: «رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه، در تمام زمینه‌های مادی و معنوی»، که مطابق محتوای این بند در صورت استفاده برابر از امکانات و تکنولوژی روز، علاوه بر استفاده بهینه از منابع طبیعی و زیست محیطی، امکان تخریب طبیعت و بروز حوادث طبیعی ناشی از آن کاهش پیدا می‌کند. لذا حفظ نظام طبیعت به منظور توسعه پایدار و ایجاد فرصت‌های بهره‌برداری برابر درون نسلی، می‌بایست به عنوان یک ضرورت در ایجاد عدالت بین نسلی با هدف ذخیره سرمایه‌های طبیعی و عدم کاهش آن در طول زمان، مد نظر قرار گیرد.

۳- قانون‌گذاری و نظارت

در سال‌های اخیر علی‌رغم تصویب قوانین متعدد و تخصیص بودجه در زمینه ارتقاء ایمنی ساخت و ساز؛ عملاً اقدامی در این زمینه صورت نگرفته و این قوانین با نقص‌های فراوانی در مراحل مختلف تقنین و اجرا و عدم بازدارندگی موثر در این صنعت مواجه هستند. این مسئله که باعث ایراد بیشترین خسارات جبران‌ناپذیر در بلایای طبیعی به سازه‌ها می‌شود، می‌تواند با افزایش آگاهی شهروندان و مطالبه‌گری رسانه‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد در جهت الزام قانونی نهادهای حاکمیتی به ایجاد تحول در قانون نظام مهندسی و ساختمان، همراه با نظارت موثر بر اجرای آن و مجازات خاطیان و نیز الزام مالکان به داشتن یک پوشش حداقلی بیمه ساختمان، عملاً زمینه بهبود اوضاع صنعت ساختمان را فراهم سازد. با دقت در میزان خسارت بوجود آمده در زلزله بم می‌توان ردپای

ضعف و عدم مدیریت در طراحی و اجرای سازه‌های عمرانی را در تخریب گسترده آنها مشاهده کرد. بنابراین نیاز مبرم به تاسیس شرکت‌های بازرسی به منظور کنترل و استانداردسازی ساختمان و مصالح ساختمانی و نظارت بر مکان‌یابی احداث سازه‌ها و رعایت حریم گسل، مسیل، رودخانه، مناطق شیب دار و مستعد زمین لغزش، بیش از پیش احساس می‌شود. (اسماعیل زاده، ۱۳۹۳ ص ۱۸) البته این مساله فقط در صنعت ساختمان خلاصه نمی‌شود، بلکه در بسیاری از موارد که عدم نظارت می‌تواند موجب بروز خسارت‌های زیست محیطی شود نیز وجود دارد. به عنوان مثال می‌توان به ارتباط عدم مدیریت در آبیاری سنتی و حفر چاه‌های غیر مجاز با افت شدید منابع آب زیرزمینی و بروز خشکسالی و یا تاثیر قطع درختان جنگل، چرای بی-رویه مراتع و کمبود نیروی محیط بان جهت نظارت و کنترل، در بیابان زائی و بروز سیلاب و ریزگردها اشاره کرد.

۴- اصل وجوب دفع ضرر محتمل

از جمله اصولی که در جهت پیشگیری از خسارات وقایع طبیعی مورد استناد قرار می‌گیرد اصل عقلی دفع ضرر محتمل است که مضمون آن حکم عقل به وجوب دفع ضرر احتمالی و یا مظنون می‌باشد. (آخوند خراسانی، ۱۴۱۳: ۴-۲۰۹)

مبنای اصل احتیاط نیز حکم عقل به لزوم دفع ضرر محتمل است؛ لذا هرگاه در مورد ترک یا انجام کاری، احتمال ضرر باشد؛ عقل به احتیاط حکم می‌کند. (خویی، ۱۴۱۹، ۱۸۶) این برهان عقلی که از آن در غرب به شرط پاسکال» یاد می‌شود می‌تواند در برآورد خطر و کاهش آسیب پذیری حوادث طبیعی نقش مهمی ایفا نماید؛ چرا که عقل سلیم حکم می‌کند که انسان با در نظر گرفتن ژئوپولوتیک و جغرافیای زمین مسکن خود را در مسیل و یا روی گسل قرار ندهد و گرنه مصداق کسی خواهد بود که خود را با دست خویش به هلاکت افکنده «... و لا تلقوا بأیدیکم الی التهلکه...» (بقره: ۱۹۵) و نمی‌تواند کسی جز خود را ملامت کند، چرا که خود کرده را تدبیر نیست. پیامبر اکرم (ص) نیز می‌فرمایند: «سه گروه‌اند که خداوند آنها را دوست ندارد؛ کسی که در خانه خراب، یا در محل گذر سیل، منزل کند، و شخصی که حیوانش را رها کرده سپس از خدا بخواهد که آن را نگهدارد». (شیروانی، ۱۳۸۶: ص ۱۸۶)

۵- امر به معروف و نهی از منکر

از مهم ترین مبانی تفکر اجتماعی یک مسلمان، امر به معروف و نهی از منکر است که بیانگر نقش انسان در تعیین سرنوشت جامعه و تعهد در پذیرش مسؤولیت‌های اجتماعی است. (شیخ حر عاملی،

۱۴۱۲ق: ج ۱۱، ص ۳۹۰) در قرآن کریم آمده است: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (آل عمران: ۱۰۶) این مفهوم عمیق بدون صرف هزینه زیاد، دارای نقش تعیین کننده‌ای در تشویق مردم به مشارکت عمومی و نظارت بر عملکردهای اجتماعی است که در اجرای موثر برنامه‌های پیشگیری و کاهش خطر پذیری و نیز حصول اطمینان از رعایت مقررات و دستورالعمل‌ها کارآیی دارد. پیامبر اکرم (ص) نیز با بیان منطقی بودن وظیفه امر به معروف و نهی از منکر و حق نظارت فرد بر اجتماع، در ضمن یک مثال جالب بر بی تفاوتی اهالی کشتی نسبت به عملکرد شخصی که در حال سوراخ کردن محل جلوس خود است و غرق جمعی ایشان، هشدار می‌دهد. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰، ج ۳، ص ۷۹) امروزه نیز می‌توان از نقش تعیین کننده امر به معروف و نهی از منکر به منظور جلب مشارکت و نظارت جامعه اسلامی بر توسعه و موفقیت طرح‌های کاهش خطر پذیری از حوادث طبیعی به عنوان وسیله‌ای برای جلوگیری از نقض مقررات ایمنی در سازه‌ها، اسراف و استفاده بی رویه از منابع آبی و طبیعت و در نتیجه پیشگیری از خطرات احتمالی بهره برد. از آنجا که عدم رعایت مقررات ایمنی در ساخت و سازه‌ها و بهره برداری بی رویه از منابع آبی و طبیعت از موانع اساسی توسعه و موفقیت طرح‌های کاهش خطر پذیری در حوادث طبیعی است، لذا از آنجا که عموم مردم در بحث امر به معروف و نهی از منکر دخیل هستند، استفاده از مفهوم کلیدی امر به معروف و نهی از منکر در جامعه اسلامی، مشارکت و نظارت جامعه را بر استفاده از منابع و حفظ محیط افزایش می‌دهد که این امر می‌تواند وسیله‌ای برای جلوگیری از نقض مقررات و پیشگیری از خطرات احتمالی باشد.

۶- اصل لزوم جبران کلیه خسارات

بعضی از نظام‌های حقوقی، لزوم جبران کلیه خسارات و جبران کامل خسارت وارده بر زیان دیده، به عنوان دو اصل بنیادین حقوقی مورد پذیرش قرار گرفته است. به موجب اصل «لزوم جبران کلیه خسارات»، هر کس زیان ناروایی، صرف نظر از نوع آن، چه مالی باشد، چه معنوی، چه جانی و چه بدنی، به کسی وارد آورد مکلف به جبران خسارت وارده می‌باشد؛ خواه قانونگذار حکم به جبران آن داده باشد و خواه ن داده باشد. بر طبق اصل «لزوم جبران کامل خسارت» نیز جبران زیان باید تا به آن حد باشد که خسارت زیان دیده را کاملاً جبران و وی را حد المقدور در موقعیتی مشابه موقعیت وی در قبل از زیان وارده، قرار دهد (بابایی، ۱۳۸۱، ۸۹)

یکی از اقدامات برای جبران خسارات ناشی از بلایای طبیعی توسط دولت توجیه بیمه برای مردم و تنظیم برنامه‌های عملی برای آنکه بیمه در دسترس همگان قرار گیرد کاری است که از عهده دولت بر می‌آید.

قانون اساسی جمهوری اسلامی در چندین مورد به بیمه اشاره کرده است و این نشانگر آن است که واضعین آن در پیروی از اصول اجتماعی و ضوابط حکومت عدل و انصاف را و بخصوص در سایه الهام از تعالیم اسلام به بیمه و کاربرد آن در ارتقا سطح رفاه در یک نظام پیشرفته به بیمه توجه داشته‌اند.

توجه به استفاده از ظرفیت‌های بیمه‌ای با توجه به حادثه خیز بودن کشور و همچنین کم توجهی مردم به نکات و هشدارهای ایمنی می‌تواند در جبران خسارات مفید باشد، به همین منظور طبق ماده ۳۲ آیین نامه اجرایی قانون تشکیل سازمان مدیریت بحران کشور وزارت امور اقتصادی و دارایی مکلف شده است که با همکاری بیمه مرکزی ایران و دستگاه‌های دیگر به گسترش بیمه حوادث برای جبران خسارات ناشی از بلایای طبیعی اقدام کند.

در زمان رخداد سیل چندین اتفاق رخ می‌دهد یا می‌توان گفت اثرات سیلاب است: شامل آثار اجتماعی، محیط زیست، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی، که هر کدام بنوبه خود چنانچه بهنگام به آنها رسیدگی نشود خود به بحران دیگری تبدیل خواهد شد. فقر بیکاری، از دست دادن اموال، سوء تغذیه مشکلات فرهنگی و مسکن، مشکلات بهداشتی، مرگ و میر از جمله موارد مهم پس از بحران و پساسیل هستند توانمندسازی و ارتقاء ظرفیت‌های عمومی و تخصصی سازمان‌های مردم نهاد و کلیه گروه‌های مردمی و تقویت ارتباط و تعامل میان مجریان دولتی و سمن‌ها به منظور بهره‌گیری این بخش از ظرفیت‌های یکدیگر زمینه سازی است در جهت مدون نمودن فعالیت سازمان‌های مردم نهاد و البته عدم یک قانون مدون در بحران برای بهره‌گیری از ظرفیت سمن‌ها و نحوه و چگونگی مشارکت‌های مردمی و سازمان‌های مردم نهاد در زمان بحران حضور و نقش سازمان‌های مردم نهاد در این عرصه بیش از پیش احساس می‌شود و وظیفه سمن‌ها ارایه پیشنهاد، نظر و تدوین لایحه جهت قانونمند نمودن فعالیت‌ها و وظیفه دولتمردان است که در این راه ضمن تدوین قوانین حمایتی به تقویت هرچه بیشتر این سازمان‌ها اهتمام نمایند.

در مورد بودجه جهت جبران مخاطره سیل از جهت اقتصادی بررسی شده به دولت اجازه داده می‌شود در صورت وقوع حوادث غیرمترقبه از جمله خشکسالی، سیل و مانند آن‌ها تا معادل یک درصد از بودجه عمومی هر سال را از محل افزایش تنخواه‌گردان خزانه موضوع ماده (1) این قانون تامین و هزینه نماید. تنخواه مذکور حداکثر تا پایان همان سال از محل صرفه‌جویی در اعتبارات عمومی و یا اصلاح بودجه سالانه تسویه خواهد شد. آیین نامه اجرایی این ماده بنا به پیشنهاد مشترک سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور و وزارت کشور به تصویب هیئت وزیران خواهد رسید. بدین ترتیب، با مرور قوانین فعلی کشور مشاهده می‌شود که قانونگذار توجه کافی به نقش پژوهش

و تحقیق، سیستم هشدار، پیش‌آگاهی و آموزش در پیشگیری از خسارات حوادث داشته و از لحاظ قانون کمبود چندان وجود ندارد. حتی در زمینه بیمه، به دولت ابلاغ گردیده است که پوشش‌های بیمه‌ای بایستی به تدریج جایگزین کمک‌های بلاعوض جهت جبران خسارات بشود.

مباحث و نتیجه گیری

در این تحلیل، ما دیدگاه اقتصادی کلی را در نظر گرفتیم و مزایا و هزینه‌ها را برای تمام افراد تحت تاثیر، در نظر گرفتیم. البته، این مزایا و هزینه‌ها یک توزیع غیر متناسب برای گروه‌های مختلف دارند و ما این موضوع را در این مقاله بررسی نکردیم زیرا هدف ما ارزیابی‌های اقتصادی و سیاسی برای این پژوهش نبود. اما باید به این نکته توجه داشت که برای دولت‌های محلی که علاقه دارند تا این حفاظت‌های زیست محیطی را بر اساس مزایایی که ایجاد می‌کنند اجرا کنند، یکی از مهم‌ترین موضوعات تاثیر مالی این برنامه‌ها بر روی بودجه آن‌ها می‌باشد. دو یافته مهم که از این تحقیق به دست می‌آید به این صورت می‌باشد. نخست، باید این موضوع را در نظر داشته باشیم که حفاظت از زمین‌ها نیازمند هزینه از نظر فرصت‌های از دست رفته برای آن زمین می‌باشد و این هزینه‌ها ممکن است تا حدی بر اساس آسیب‌های پیش‌گیری شده از سیل، کاهش پیدا کنند. علاوه بر این، هدف گیری دقیق مکانی یکی از مهم‌ترین موضوعات برای بهبود تاثیر هزینه می‌باشد و این موضوع در شرایط مختلف دیگر نیز ارزیابی شده است دوم این که، هر چه مزایای متداول بیشتری در زمین حفاظت شده وجود داشته باشد، مانند فرصت‌های تفریحی و زیبایی، ما باید ارزیابی‌های دقیق‌تری را نسبت به این فرصت‌ها داشته باشیم و اصلاً نباید از آن‌ها غافل شویم. این یافته دوم نشان دهنده اهمیت مزایای مختلف به دست آمده از زمین‌های طبیعی حفاظت شده می‌باشد و نشان می‌دهد که ما باید در زمان توسعه استراتژی‌های حفاظتی، تمام این موضوعات را در نظر داشته باشیم. عدم قطعیت زیادی در تخمین‌های هزینه‌ها، آسیب‌های پیش‌گیری شده از سیل و مزایای جانبی این پروژه‌ها وجود دارد. آسیب‌های پیش‌گیری شده از سیل مبتنی بر ویژگی‌های توسعه‌های فرضی و نتایج مدل سازی معمولاً بر مبنای فقهی اجرا نمی‌شود تخمین زدن مزایای غیر بازاری مانند زیبایی و فضای باز، همراه با ارزش‌های تفریحی و مزایای دیگر که ممکن است برای ساکنین ایجاد شود، یکی از چالش‌های جدی این در ارزیابی اقتصادی زیست محیطی می‌باشد.

بر خلاف این محدودیت‌ها، روش ما برای نمایش نحوه اجرای تحلیل‌های هزینه - مزایا برای تلاش‌های حفاظت از سیلاب مفید بوده و یافته‌های مهمی را برای مدیران ارائه می‌کند. به عنوان

مثال، نتایج فقهی نشان دهنده اهمیت حسابرسی برای تمام مزایا به منظور ارزیابی کامل بازگشت سرمایه برای حفاظت از دشت‌های سیلابی می‌باشد. به نظر می‌رسد که مقادیر استانداردتر - حداقل در این شرایط - بسیار بیشتر از مقادیر ارائه شده برای آسیب‌های پیش‌گیری شده از سیل می‌باشد با وجود این که مزایای مدیریت ریسک می‌توانند توجه‌های بیشتری برای محافظت از دشت‌های سیلابی ایجاد کند. هدف‌گیری دقیق برای کسب زمین‌ها می‌تواند باعث ماکسیموم شدن مزایای خالص به دست آمده از نظر آسیب‌های پیش‌گیری شده از سیل بشود، اما هدف‌بندی بر اساس مزایای مختلف که یک روش مفید برای دولت‌های محلی است، کار نسبتاً دشواری می‌باشد. مزایای مختلف ممکن است به صورت دقیق ارزیابی نشده باشد، مثلاً بهترین ترازها برای به دست آوردن یک مزیت ممکن است بهترین تراز برای رسیدن به یک مزیت دیگر نباشند. هدف‌گیری بر اساس صرفه هزینه در تامین مزایای مختلف نخست نیازمند این است که ناهمگونی در مزایای ترازهای مختلف به خوبی مشخص شوند و سپس نیازهای مزایای ضروری به صورت یک نسبت یا وزن بندی مشترک تبدیل شود تا بتوان هم‌افزایی‌ها یا توازن‌های مختلف را برای استراتژی‌های مختلف کسب زمین، ارزیابی کرد. در مدل ما، ممکن است همبستگی‌های بالایی بین مزایای آسیب‌های پیش‌گیری شده از سیل، تفریح و ارزش زیبایی وجود داشته باشد زیرا افراد می‌توانند از این چشم‌اندازهای زیبای طبیعی استفاده کنند و در زمین‌های اطراف رودخانه به تفریح بپردازند. در عمل، این بهینه‌سازی با معیارهای مختلف ممکن است در بسیاری از مکان‌ها ممکن است دشوار باشد زیرا ممکن است فرصت کسب تراز از فروشنده‌های مایل به فروش زمین، نسبت به الگوریتم‌های بهینه‌سازی اقتصادی اولویت داشته باشند.

یکی دیگر از چالش‌ها برای سرمایه‌گذاری در حفاظت از زمین به صورتی طراحی شده‌اند که بتوانند بازه‌ای از مزایا را مطابق با بودجه بندی‌های کسب زمین، فراهم کنند. به عنوان مثال، در کشورهای دپیر زمین‌هایی را برای خرید املاک ارائه می‌کند که در آن شرایط مزایای مرتبط با سیل بیشتر از هزینه‌ها می‌باشد؛ مثلاً یک تاسیسات تصفیه آب ممکن است در کسب زمین‌ها سرمایه‌گذاری کند اما تنها زمین‌هایی را خریداری کند که تاثیر زیاد و فوری بر روی کیفیت آب داشته باشند؛ همچنین یک گروه ساخت پارک ممکن است مایل باشند تا بر روی خرید زمین‌هایی که باعث می‌شوند دو ناحیه پارک به یکدیگر متصل شوند و یا فرصت تفریح ایجاد کنند، سرمایه‌گذاری داشته باشند. ترکیب کردن این استراتژی‌ها ممکن است دشوار باشد اما می‌تواند در نهایت مزایایی را ایجاد کند که از مجموع هزینه‌های بخش‌های مختلف، بیشتر باشد.

منابع

۱. احمدی، محمد «عدالت زیست محیطی در مکتب تربیت توحیدی»، فصلنامه صدرا، شماره ۱۰، (۱۳۹۳).
۲. اسماعیل زاده، بهروز، سازمان نظام مهندسی، ساختمان روزنامه ایران، (۱۳۹۳).
۳. امیدی فرد، عبدالله، سید مهدی، جوکار، مجیدرضا، عرب احمدی، «تحلیل فقهی حقوقی امداد و نجات مجله امداد و نجات» ش ۴، زمستان، (۱۳۹۳).
۴. آخوند خراسانی، محمد کاظم بن حسین، «منتهی الدرایه فی توضیح الکفایه»، جزایری، محمد جعفر، ج ۴- ۱، دارالکتب قم. چاپ چهارم، (۱۴۱۳ ق)
۵. بابایی، ایرج، شرایط خسارت قابل جبران، بی‌چای، بی‌جا، کار تحقیقاتی رانگاه علامه (۱۳۸۱ ش)
۶. پور محمد ب، هوشمند مرودستی محمدرضا، بحران زلزله و مدیریت آن، ماهنامه شهرداری، -۵۳، ۷۲، (۱۳۸۳)
۷. خوبی، ابوالقاسم، «اجود التقريرات»، نایینی محمد حسین، ج ۲، کتابفروشی مصطفوی قم، چاپ دوم، (۱۴۱۹ ق).
۸. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، «مفردات الفاظ القرآن»، داوودی، صفوان عدنان، ج ۱، دمشق: دارالقلم؛ بیروت: الدارالشامیه (۱۴۰۳).
۹. شیروانی، علی، «نهج الفصاحه دارالفکر»، قم، ج ۱، انتشارات دارالفکر، چاپ سوم، (۱۳۸۶).
۱۰. عاملی، شیخ حر، «تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه»، ج ۱۱، قم: موسسه آل البيت عليهم السلام لاحیاء التراث، (۱۴۱۲ ق)
۱۱. علامه طباطبایی، محمد حسین «تفسیر المیزان»، موسوی همدانی، محمدباقر، ج ۱۹، دفتر انتشارات اسلامی قم. (۱۳۸۱)
۱۲. مکارم شیرازی، ناصر تفسیر نمونه جمعی از نویسندگان دار الکتب الاسلامیه، ج ۳، تهران. (۱۳۸۰)
۱۳. ناطقی الهی، فریبرز، مدیریت بحران زلزله در ایران، نشر بین الملل، پژوهشکده زلزله شناسی و زلزله مهندسی، ش ۳، تهران (۱۳۸۷)
14. Wilson, D. A., (2008.13-22) Hurricane Ike and impact of localized flooding in St. Louis County. In: Criss, R.E., Kusky, T. (Eds.), Finding the Balance between Floods, Flood Protection, and River Navigation. Saint Louis University, Center for Environmental Sciences, St. Louis, MO.